

Avauksia suomennosten historian tutkimiseksi

H. K. Riikonen

Nerontuotteita maailmalta. Näkökulmia suomennosten historiaan. Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja 4. Toimittaneet Pirkko Lilius ja Henna Makkonen-Craig. Helsinki: MonAKO, 2003. 200 sivua.

Osana jatkuvasti vilkastunutta käännöstieteellistä tutkimusta (*Translation Studies*) on viime vuosina kiinnitetty entistä enemmän huomiota kääntämisen ja käännösten historiaan unohtamatta myöskään käännöskritiikin historiaa. Tämä yleismaailmallinen trendi on selvästi havaittavissa myös Suomessa.

Ensimmäinen laajempi yritys suomennosten historian kartoittamiseksi tehtiin Jyväskylän yliopistossa 1980-luvulla Venäjän kirjallisuuden professorin Erkki Peurasen ja kirjallisuuden apulaisprofessorin Sirkka Heiskanen-Mäkelän toimesta. Useana vuonna järjestetyissä kesäseminaareissa pidettiin suuri määrä esitelmää, jotka julkaistiin Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitoksen monistesarjan niteissä. Niistä mainittakoon ensimmäisenä ilmestynyt, Urpo Kovalan toimittama kolmiosainen *Maailmankirjallisuuden ja sen klassikkojen suomentamisesta* (1986). Huomiota kiinnitettiin myös eri kirjallisuudenlajeihin (draama, lyriikka) ja kääntäjiin (Arja Ollikaisen ja Martti Pulakan toimittama *Kääntäjät kulttuurivoikuttajina*, 1987) sekä eräiden yksittäisten kielialueiden käännöksiin.

Projektin tuloksena oli kaiken kaikkiaan joukko hyödyllisiä, jatkuvasti käyttökelpoisia perusselvityksiä ja yleiskatsauksia. Projekti vaikutti muutenkin positiivisella tavalla eräisiin Jyväskylässä julkaistuihin tutkimuksiin. Angloamerikkalaisen kirjallisuuden käännöksiä ennen toista maailmansotaa tutki Urpo Kovala lisensiaattityössään (1991) ja sen pohjalta kirjoittamassaan teoksessa *Väliin lankeaa varjo. Angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890-1939* (1992). Tauno F. Mustanojan ja Philip Durhamin jo 1960 ilmestyneen teoksen *American Fiction in Finland* kaltaisen esityksen australialaisen kirjallisuuden käännöksistä teki Eija Ventola (1991). Laajempaa kokonaisuudesta, mihin projekti myös tähtäsi,

ei kuitenkaan saatu aikaan. Sellaisen laatimiseksi oltiin ilmeisesti liian varhain liikkeellä. Perustutkimuksia ja bibliografioita ei ollut tuossa vaiheessa riittävästi, eikä myöskään käännösten tutkimuksen metodologia ollut vielä kovinkaan suuren kiinnostuksen ja keskustelun kohteena. Myös uuden tietotekniikan haltuunottamisessa ja hyväksikäyttämisessä oli ongelmia. Viime kädessä projektin loppumiseen vaikutti myös rahoituksen ehtyminen.

Suomennosten historia -projekti

Uuden vuosituhannen alkaessa oli aika tehdä uusi yritys suomennosten historian kirjoittamiseksi. Valmisteilla on kaksiosainen teos, jonka on määrä ilmestyä syksyllä 2006. Hankkeessa on mukana tutkijoita eri yliopistoista ja tutkimuslaitoksista, ja he edustavat kirjallisuuden tutkimuksen ja kirjallisuushistorian, käännöstieteen sekä suomen kielen ja eri filologioiden asiantuntemusta. Teos keskittyy kaunokirjallisuuteen, mutta ymmärrettävästi siinä otetaan huomioon myös uskonnollisia yms. tekstejä, joilla on ollut keskeinen asema yleensä suomentamisen ja suomen kielen kehityksen historiasa.

Tällaisen hankkeen toteuttamisen eräänä ongelmana on se, että käännöstieteilijöillä, kielen- ja kirjallisuushistorioitsijoilla on omat painotuksensa ja vaatimuksensa. Hankkeen toteuttamiseksi tämä on epäilemättä johtanut kompromisseihin, jotka saattavat olla hyvinkin problemaattisia. Toisaalta kokonaisuus kaipaa aina rinnalleen jatkotutkimuksia ja erillistutkimuksia. Parhaimmillaan historiategos täyttää tehtävänsä herättäessään keskustelua ja kiinnostusta käännösten ongelmiin sekä erilaisiin jatkoselvityksiin. Tilanne samanlainen kuin *Suomen tieteen historiassa*, jonka viimeisen osan julkistamistilaisuudessa professori (sittemmin akateemikko) Päiviö Tommila korosti sitä, että teoksen ei pitäisi olla loppu vaan alku erilaisille jatkotutkimuksille.

Suomennosten historian metodologiaa ja käytäntöä

Laajempaa suomennosten historian kokonaisuudesta valmisteltaessa on ilmestynyt eräitä suppeampia julkaisuja, jotka tarjoavat hyödyllistä aineistoa jatkotutkimukselle. Vuonna 2000 ilmestyi Helsingin yliopiston Monikielisen ammattiviestinnän opintokokonaisuuden (MonAKO) sarjassa *Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja* Outi Paloposken ja Henna Makkonen-Craigin toimittamana artikkelikokoelma *Käännöskirjallisuus ja sen kriittikki*. Vuonna 2003 puolestaan ilmestyi Pirkko Liliuksen ja Henna Makkonen-Craigin toimittamana artikkelikokoelma *Nerontuotteita maailmalta. Näkökulmia suomennosten historiaan*. Jälkimmäinen teos, jota seuraavassa tarkastellaan, sisältää itse asiassa kaikki ne ongelmatkohdat, jotka tulevat esille myös, kun pyritään laajempaan kokonaisuuteen. Samalla se osoittaa, mitä mahdollisuuksia kirjallisuudentutkijoiden, lingvistien sekä käännösten tutkijoiden ja kääntäjien yhteistyö tarjoaa.

Teoksen yhdeksästä tutkielmasta ensimmäinen ja viimeinen käsittelevät yleisemmällä, periaatteellisella tasolla liikkuvia kysymyksiä. Outi Paloposki tarkastelee kääntämisen asemaa ja merkitystä kulttuurisena toimintana. Hän selvittää varsinkin käännöstieteellisen ja -historiallisen tutkimuksen kysymyksenasetteluja, kääntäjän valintoja ja tulkintoja sekä tekstien muokkaamista ja sopeuttamista toiseen kulttuuriin. Artikkelikokoelman päättävässä Jussi Pakkasvirran artikkelissa selvitetään eräitä hermeneutiikan lähtökohtia ja suoritetaan rajankäyntiä monitieteisyyden, tieteidenvälisyyden ja poikkitieteisyyden välillä. Valitettavasti muuten hyvin valaisevan artikkelin näkökohtia ei ole suhteutettu muutamia huomautuksia lukuun ottamatta kääntämisen ja käännöshistorian tutkimukseen, vaikka artikkelista varmasti onkin hyötyä myös käännöstieteilijöille.

Paloposken ja Pakkasvirran artikkelien väliin sijoittuvissa kirjoituksissa kohteena ovat Suomen lähialueiden kirjallisuuksien käännökset. Pirkko Lilius tarkastelee Pohjoismaista kirjallisuutta, Juhani Salokannel virolaista ja Pekka Pesonen venäläistä kirjallisuutta. Edelleen mukana on kaksi eri kirjallisuuden lajeihin keskittyvää artikkelia: Sirkku Aaltonen kirjoittaa osikolla "Shakespeare suomalaisessa kulttuurissa" keskittyen kuitenkin etupäässä näytelmien käännöksiin ja teatteriesityksiin, Teivas Oksala puolestaan pohtii runouden kääntämistä erä-

den esimerkkien valossa. Jaakko Hämeen-Anttila tarkastelee Lähi-idän vanhemman kirjallisuuden ja Arto Kivimäki antiikin kirjallisuuden suomentamista.

Lilius, Salokannel ja Pesonen tarjoavat runsaan aineiston käsittelemiltään kielialueilta. Ongelmana onkin juuri aineiston runsaus. Esitys on vaarassa muuttua luetteloksi, eikä tätä vaaraa aina olekaan onnistuttu välttämään. Kun kirjoittajat kuitenkin joutuvat tekemään valintoja, on toisaalta suhteellisen helppo mainita suomennoksia, joita jää kaipaamaan. Lisäisin joukkoon esimerkiksi Bellmanin suomennostradition sekä Kristiina Kivivuoren suomennoksen Vilhelm Mobergin monumentaalaisesta siirtolaissarjasta.

Suomennosten viiveet

Suomennosten historiaa tarkasteltaessa olennaisen kysymyksen muodostaa myös se, millaisella viiveellä merkkiteoksia on käännetty, mitkä teokset ovat jääneet (toistaiseksi) kokonaan kääntämättä ja mitkä tekijät viiveeseen ja kääntämättä jäämiseen ovat vaikuttaneet. Myös tästä artikkelien kirjoittajat tarjoavat esimerkkejä.

Kiinnostavaa aineistoa on varsinkin Juhani Salokanteleella. Viron kansalliskirjailijan A. H. Tammsaaren mittavan teossarjan *Totuus ja oikeus* vaiheet Suomessa ovat murheelliset. Otto Ahon suomennos Friedebert Tuglaksen *Felix Ormussionista* puolestaan joutui isossa kustantamossa hukkaan vuosikymmeniksi; kun se lopulta löydettiin, sen julkaisi pienkustantamo. Salokannel viittaa myös siihen kiinnostavaan seikkaan, että maailmansotien välisenä aikana suomeksi ilmestyi vain puolen toistakymmentä virolaista teosta, kun samaan aikaan virolaiset julkaisivat yli 90 nimikettä suomalaista proosaa.

Salokannel ja Pesonen ottavat huomioon myös kohdemaidensa, Viron ja Venäjän/Neuvostoliiton, poliittiset muutokset ja niiden vaikutukset harjoitettuun kustannus- ja käännöspolitiikkaan. Kirjoittajat nostavat esiin myös merkittäviä kääntäjähahmoja. Varsinkin Pekka Pesonen korostaa eräiden vanhempien käännösten merkitystä; erityisen arvokkaana hän näkee Samuli S:n suomennoksen Gogolin *Kuolleista sieluista* vuodelta 1882. Myöhemmistä Venäjän kirjallisuuden kääntäjistä hän nostaa esille Juhani Konkan sekä Esa Adrianin ja Ulla-Liisa Heinon, valittaen myös sitä, että kaksi viimeksi mainittua ovat sitemmin lopettaneet toi-

mintansa venäläisen kirjallisuuden kääntäjänä.

Antiikin ja Lähi-idän kirjallisuuden suomenoksia tarkastelevat Arto Kivimäki ja Jaakko Hämeen-Anttila liikkuvat yleisemmällä tasolla vaikka toki myös konkreettisia esimerkkejä mainiten. Hämeen-Anttila tuo esille Lähi-idän arabialaisen ja persialaisen kirjallisuuden kääntämisen vaikeuksia. Esillä ovat sekä käännettävän kirjallisuuden valinnan ongelmat että kulttuuritaustan erilaisuudesta johtuvat ongelmat. Erikoistapauksena tarkastellaan *Koraanin* kääntämistä; jakso olisi mielellään saanut olla laajempi.

Kääntämisen narratologinen kommunikaatiomalli?

Eriytyisen ongelmalliseksi olen kokenut Arto Kivimäen osuuden. Kivimäki soveltaa kääntämiseen narratologista kommunikaatiomallia. Malli sisäistekijöineen ja -lukijoineen on ainakin tällä tavoin esitettyä omiaan enemmän sokemaan kuin selventämään asioita. Kovin luotettava vaikutusta ei tee seuraavanlainen teksti:

”Kääntäjä voi käännöksessään tehdä sellaisen tempun, että käännöksen sisäislukija luulee olevansa Horatiuksen aikalainen vaikka onkin todellisuudessa kääntäjän aikalainen. Tällöin kommunikaatiomalliin tulee ikään kuin yksi kerronnan taso lisää: kääntäjistä, joka ensin oli lukija, tuleeekin Horatiuksen roolin ottanut sisäistekijä, joka tekee silmäkääntötempun ja saa sisäislukijan pitämään itseään Horatiuksen sisäislukijana vaikka onkin Horatiuksen yleisö.”

Narratologisia näkökohtia ei tosin ole syytä unohtaa. Kivimäkikin viittaa Platonin *Symposionin* suomennoksessa olevaan erikoiseen, tuskin hyväksyttävään ratkaisuun, jolloin epäsuoraa esitystä on muutettu suoraksi esitykseksi. Ratkaisu on kaiketi tehty lukijaystävällisyyden nimissä.

Kivimäen maininta siitä, miten käännöstä tehtäessä on ajateltava myös lukijakuntaa, on tietysti paikallaan, vaikka siihen liittyy ongelmia. Tavallaan vastakkaisena tapauksena mainitulle Platon-käännökselle Kivimäen esimerkkinä ovat Aristoteleen suomennokset, joissa alkutekstin hämääriä kohtia ei käännöksessä ole tehty sen selvemmiiksi. Lähinnä huonoa makua edustaa kuitenkin Kivimäen anonyymiksi jäävältä tuttavaltaan kuulema luonnehdinta tällaisen käännöstävän ”pelkurimaisuudesta”.

Kiinnostavia ja suurimmaksi osaksi oikeaan osuvia ovat eräät Kivimäen käytännön esimerkit. Voi tosin kysyä, onko Seppo Heikinheimon

käännös Ovidiuksen *Ars amatoriasta* töksähtelevä, niin kuin Kivimäki väittää. Itse asiassa se on varsin sujuva ja toimii hyvin proosakäännöksenä. Kovin vakuuttava ei myöskään ole Kivimäen esittämä käännösperiaate, jota hän kutsuu ”substanssin distilloimiseksi”, millä hän tarkoittaa käännettävän tekstin oleellisen aineksen kirkastamista lukijalle. Kivimäki soveltaa menetelmäänsä erääseen Horatiuksen oodiin. Tulos muistuttaa lyhyine toteamuksineen ja typpografisen asunsa kannalta Pentti Saarikosken käännöksiä ns. *Kreikkalaisen antologian* epigrammeista. Runouden kohdalla kuitenkin pelkkä ajatuksen mukaan ottaminen johtaa monien runoudelle keskeisten ominaisuuksien syrjäyttämiseen. Horatiuksen runossa tärkeitä ovat esimerkiksi erisnimet (Leuconoe, Babylonios numeros, Iuppiter ja mare Tyrrhenum). Ne kaikki on Kivimäki ”distilloinut” pois. Saarikoski tuskin olisi moiseen yksinkertaistukseen suostunut. Kannattaisikin muistaa Teivas Oksalan artikkelissaan esittämä toteamus siitä, miten selkokieliisyyteen pyrkiminen käännöksessä voi vesittää sanataidetta.

Kivimäki antaa toisaalta kiinnostavia esimerkkejä myös selitysten käytöstä ja siitä, millaisia erilaisia ratkaisuja tässä suhteessa voi tehdä. Hän nostaa esille Ernst Lampénin vanhan Lukianos-valikoiman (1924), jossa käännöksiä edeltää lyhyt, pakinatyyppinen esittely. Samoin hän mainitsee Marja-Liisa Polkusen *Martialisvalikoiman*, johon liittyy runsaasti kulttuurihistoriallista taustatietoa.

Artikkelikokoelman ongelmat

Kun artikkelikokoelmissa kullakin kirjoittajalla on käytettävissään vain rajallinen tila, se johtaa varsinkin käännösten esittelyssä ongelmiin. Aiheellista on tietysti esittää konkreettisia käännösnäytteitä ja verrata niitä toisiinsa. Pelkkien näytteiden perusteella vertailu kuitenkin saattaa jäädä vajaaksi.

Teivas Oksala esittelee Runebergin, Danten ja Catulluksen suomennoksia näyttein. Mutta tekeekö tällainen menetelmä välttämättä oikeutta käännöksen kokonaisuudelle? Periaatteessa kääntäjältä on voinut valikoitua huono kohta, jonka kääntämisessä toinen on onnistunut hyvin. Kuitenkin kokonaisuutena tuo edellinen kääntäjä on voinut onnistua hyvin. Monet seikat ovat sitä paitsi loppujen lopuksi makuasioita. Oksala arvostelee Elina Vaaran käännöstä Danten kuuluisasta säkeestä, joka koskee

kaiken toivon heittämistä. Oksala myöntää, että Vaaran käänнос on tarkempi kuin Leinon, mutta väittää, että siinä on heikennetty tehoa turvautumalla säkeenylitykseen. Toinen lukija saattaisi väittää, että käänнос on erittäin tehokas: se sisältää alkutekstin mukaisen suoran puhuttelun, minkä lisäksi säkeen loppuun sijoituvat sanat ”pois kaikki toivo” saavat erityistä painokkuutta.

Artikkelien suppeudesta johtuvien, sinänsä ymmärrettävien ongelmien ohella *Nerontuotteita maailmalta* on osaltaan valitettavasti tyyppiesimerkki esitelmä- ja luentosarjoihin perustuviin artikkelikokoelmien puutteista. Artikkeleita ei ole muodoltaan yhdenmukaistettu, minkä toimittajat itsekin toteavat alkusanoissaan, ja kirjoitukset ovat pituudeltaan ja aineistonsa laajuuden puolesta varsin eri mittaisia. Se mikä saattaa olla paikallaan havainnollisessa suullisessa esityksessä, ei sitä välttämättä ole kirjoitetussa muodossa. Tuloksena on truismeja (”Toki Helsinki suurena asutuskeskuksena saa helpommin kokoon niin katsojat kuin heitä kiinnostavat teatterintekijätkin”), tahatonta komiikkaa (”humanoidikirjallisuutta olisi huomattavasti vaikeampi kääntää”) ja kuluneita kielikuvia (”puhkeaa kukkaan”). Aina eivät kirjoittajat ole jaksaneet paneutua alkuperäislähteisiin; Sirkku Aaltonen jopa turvautuu 1800-luvun lukupiirejä käsitellessään Mannisen ja Raivion salapoliisiromaaniin.

Valitettavaa on myös se, että teoksessa vilisee kaikenlaisia epätarkkuuksia. On tietysti ymmärrettävää, että monia teosten- ja henkilönnimiä ja vuosilukuja sisältävään kirjaan jää virheitä, mutta nyt niitä on yksinkertaisesti liikaa, varsin monet ilmeisestä kiireestä ja huolimattomuudesta johtuvia. Estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden ensimmäinen professori Fredrik Cygnaeus on muuttunut kansakoulun historiasta tunnetuksi Uno Cygnaeukseksi, *Persialaissodat* (Herodotoksen teos) on merkitty Thukydideen kirjoittamaksi, vaikka tämä oli *Peloponnesolaissodan historian* kirjoittaja, Kirjallisuudentutkijain Seura on muuttunut Suomen Kirjallisuuden Seuraksi, kustannusjohtaja Jarl Hellemannin nimi on moneen kertaan kirjoitettu väärin, ja Pasternakin nimi esiintyy kerran muodossa Palsternak. Ibsenin *Valitut draamat* ei 1960-luvun alussa ilmestynyt nelivaan seitsenosaisena laitoksena jne.

Tällaisine epätarkkuuksineen *Nerontuotteita maailmalta* ei ole mitenkään poikkeuksellinen, sillä tällainen huolimattomuus on humanistisessa tutkimuksessa yleistynyt. Pedanttisyytteidenkin ohella ilmiöön olisi syytä puuttua entistä tiukemmin.

Kirjoittaja on yleisen kirjallisuustieteen professori Helsingin yliopistossa.